

Ağakışiyeva Səadət Arif qızı⁷⁴
XANIMANA ƏLİBƏYLİNİN UŞAQ PYESLƏRİ

Azərbaycan uşaq dramaturgiyası söz sənətimizin müstəqil bir sahəsi kimi XX əsrin ikinci onilliyində formalaşır. Bu dövrdə A.Şaiqın “Gözəl bahar” (1910), “Ürək tikmək, yaxud Qurban bayramı” (1913), “Çoban” (1913), “Danışan kukla” (1913), A.Səhhətin “Cəhalət səmərəsi, yaxud bir yetimin xoşbəxtliyi” (1912) və s. əsərlər yaranmışdır ki, bu, artıq sözün həqiqi mənasında uşaq dramaturgiyamızın təşəkkülüdür. Uşaq dramaturgiyamızın təşəkkülündə A.Şaiqın rolunu xüsusi qeyd etmək lazımdır. T.Elçin, T.Mahmud, H.Ziya, M.Dilbazi, X.Əlibəyli A.Şaiq ənənələrini yaşadan sənətkarlardandır.

Uşaqlar üçün yazmaq necə çətindir, onlar üçün dramatik əsər yazmaq daha mürəkkəb və vizual yaradıcılıq tələb edir. Uşaq səhnə əsərləri müəlliflərin qarşısında daha böyük öhdəliklər qoyur. Onlar uşaqları yormadan həm öyrədici, maarifləndirici, həm də əyləncəli mövzular tapmalıdırlar. Belə ki, uşaqlar əylənrəkən öyrənə də bilməlidirlər. Xanımana Əlibəyli yüksək həssaslığa malik bir şəxsiyyət olduğu üçün bu tələblərin öhdəsindən asanlıqla gələ bilmişdir. Elə bu səbəbdəndir ki, X.Əlibəylinin pyesləri uzun illər, hətta bu gün də Azərbaycanın Uşaq və Gənclər teatrlarının səhnəsində ən çox tamaşaya qoyulan əsərlər sırasındadır. X.Əlibəyli onda pyes yazmağa marağın teatrların ehtiyacından irəli gəldiyini qeyd edir [1, s. 47].

X.Əlibəylinin uşaqlar üçün yazdığı bir-birindən maraqlı, əyləncəli pyesləri var. O, “Dovşanın ad günü” [1965], “Ləpələrin nağılı”, “Nişanlı quş” [Şəfəli quş, Ağılı quş] [1985], “Cunquş” [1966], “Aycan” [1969], “Kənd həkimini”, “Sübhü küçəsində bir qız”, “Mamlımatan” [1985], “Meyvələrin şahı” [1984], “Gözəllər gözəli” [Günəşin zərrələri] [1985], “Durnalar lələk salır”, “Circırəmə rəqsi” [Natamam] [1990] və s. pyeslərini yazmışdır. Yuxarıda qeyd etdiyimiz məqalədə X.Əlibəyli “Can doktor” adlı pyes üzərində işlədiyini qeyd etmişdir. Arxiv sənədlərində, sənətkarın kitablarında, qəzet və jurnallarda bu adda pyesə rast gəlmədik. Böyük ehtimal bu pyes “Kənd həkimini” pyesinin ilkin variantı olmuşdur [1, s. 47].

X.Əlibəyli pyeslərini şeirlə yazırdı. Xanımana Əlibəylinin pyeslərini bir neçə qrupa ayırmaq olar:

- nağıl pyeslər;
- alleqorik pyeslər;
- uşaqların və gənclərin həyatından bəhs edən pyeslər;

Xanımana Əlibəylinin “Dovşanın ad günü” pyesi eyni adlı poeması əsasında 1965-ci ildə yazılıb. “Dovşanın ad günü” poeması kiçik oxucular tərəfindən çox sevilir və sənətkar onu səhnə üçün yenidən işləyib yazır. Azərbaycan səhnəsində ən çox səhnələşdirilən uşaq pyeslərindən biri olmuşdur. Əsərdən oxuduqları dovşanı, keçini, tülkünü, canavarı, alabaşı səhnədə canlı şəkildə görə uşaqlar sanki, sirli bir aləmə düşmüş kimi olurlar.

Son onillikdə pyes dəfələrlə yeni quruluşda müxtəlif teatrlarda tamaşaya qoyulub. Teatrşünas Nigar Pirimova “Dovşanın ad günü” pyesinin tamaşası haqqında maraqlı bir yazı qələmə almışdır. “Görkəmli uşaq yazıçısı Xanıman Əlibəylinin bu əsəri ilk dəfə ötən əsrin 50-ci illərində, ikinci dəfə isə 2000-ci ildə səhnəyə qoyulsa da, bu dəfə fərqli bir quruluşda tamaşaçılara təqdim edildi. X.Əlibəylinin 95 illiyinə həsr olunan tamaşanın quruluşçu rejissoru, Xalq Artisti A.Salmanlı, quruluşçu rəssamı Elşən Sərxanoğlu, rəqslərin quruluşçusu Vüsal Mehəliyev olmuşdur. Musiqi tərtibatında mərhum bəstəkar, Xalq artisti Ş.Axundovanın bəstələrindən istifadə olunması 70 dəqiqə davam edən tamaşanı daha da baxımlı etdi. Tamaşa boyu səhnədə ataların məşhur “Dost dar gündə tanınar” deyimi uşaqlara əyani şəkildə göstərilir: Dovşanın çətin günündə qaranquş, kirpi, çəpiz, alabaş, keçi kimi sadıq dostları sınaqdan üzliyə çıxırlar” [2, s. 40].

2017-ci ildə xalq artisti Ağaxan Salmanlının rejissorluğu ilə Mingəçevir Dövlət Dram Teatrında “Dovşanın ad günü” pyesi yeni quruluşda tamaşaya qoyuldu. Bu gün də teatrın repertuarında ən çox sevilən tamaşalardandır.

2019-cu il iyulun 3-də Abdulla Şaiq adına Azərbaycan Dövlət Kukla Teatrı nəzdindəki “Oyuq” teatr-studiyası “Dovşanın ad günü” əsərinin premyerasını təqdim edib. Premyerada xeyriyyə məqsədi ilə BMT-nin Azərbaycan nümayəndəliyinin xətti ilə ölkəmizdə yaşayan Suriyalı qaçqın uşaqlar, UAFA təşkilatında qeydiyyatda olan daun və autizm sindromlu balacalar da iştirak edib.

Qeyd edək ki, tamaşa Xanımana Əlibəylinin 100 illiyi münasibətilə səhnələşdirilib. Müəllifin eyniadlı əsəri əsasında hazırlanan əsəri səhnələşdirən studiyanın bədii rəhbəri Səidə Haqverdiyeva, quruluşçu rejissoru Günay Səttar, quruluşçu rəssamı İqbal Əliyev, bəstəkarı Əməkdar artist Vüqar Camalzadə, xoreoqrafı Ramiz Qəmbərov, rejissor assistenti Güler Məlikovadır. Uşaqlara dostluq, sədaqət, dürüstlük və ən əsası sevgi, humanizm aşılayan birhissəli tamaşada rolları studiyanın istedadlı yetimləri Aysu və Uğur Cəbrayilovlar, İbrahim Laçın, İsmayıl Əli, İnci Mustafalı, Mələk İsbabalasoy, Vüsal Davudlu, Tuncay Bəxtiyarov, Ömər Akın, Adil Əlizadə, Hüseyn Quliyev, Nəzrin Süleymanlı, Elmina Muradzadə, Aylın Rüstəmli və İlqar İbrahimli ifa ediblər.

Böyük anlaşıqla keçən tamaşanı izləyənlər arasında əsərin müəllifi Xanımana Əlibəylinin qızı Güler Abdullayeva da olub [3]. Əsər Xalq artisti Ağaxan Salmanlının quruluşçu rejissorluğu ilə Azərbaycan Gənc Tamaşaçıları teatrının səhnəsində tamaşaya qoyulur. Uşaqların mənəvi aləmlərinin zənginləşməsində, ağıllıq-düşüncəsinin formalaşmasında ədəbiyyatın rolunun əvəzsiz olduğunu qeyd etmişdik. Estetik tərbiyə, uşaqlarda şəxsiyyəti formalaşdırmaq olduqca əhəmiyyətli və vacib məsələdir. Estetik tərbiyə əqli tərbiyə ilə vəhdət təşkil edir.

Estetik tərbiyə uşaqların əxlaqına güclü təsir göstərir, onların mənəviyyatını zənginləşdirir, humanizm, xeyirxahlıq, vətənpərvərlik və b. müsbət keyfiyyətlər formalaşdırır. Gözəllik hissi insan qəlbini təmizləyir, saflaşdırır, onu vaxsı əməllərə yönəldir. Gözəl fikrə və qəlbə malik insan pislivə, bədxahlığa, qəddarlığa yol verməz. Bu mənada güllərin, çiçəklərin əhəmiyyətini vurğulamaq yerinə düşər. Güllər həm görünüşü, həm də xoş ətri ilə insanda xoş əhval-ruhiyyə və üzündə təbəssümü yaradır. Məhz bu cəhətləri nəzərə alan X.Əlibəyli öz yaradıcılığında güllərə xüsusi yer vermişdir. Onun güllərə aid saysız şeirləri

⁷⁴ Gəncə Dövlət Universiteti, doktorant. agakishiveva.s@gmail.com

var, poemalarında iştirak edən qəhrəmanlar güllərə qulluq edir, onları sulayır, nəgmə oxuyurlar və nəhayət, “Aycan” pyesi güllərdən bəhs edən ən mükəmməl uşaq pyesidir.

Pyes dəfələrlə Azərbaycan səhnəsində tamaşaya qoyulmuşdur. İlk dəfə 1974-cü ildə Dövlət Gənc Tamaşaçıları Teatrında, Əməkdar incəsənət xadimi, rejissor Ulduz Rəfilî tərəfindən tamaşaya hazırlayıb. Rejissor U.Rəfilî başda olmaqla, tamaşanın bəstəkarı Səfiqə Axundova və rəqslərin quruluşçudu Nailə Nəzirova mükafata layiq görülməklər. Böyük qanqal rolunu xalq artisti Firəngiz Sərifova başda olmaqla teatrın ən qabaqcıl aktyorları ifa ediblər. 42 ildən sonra ilk dəfə Azərbaycan Gənc Tamaşaçıları teatrında Əməkdar incəsənət xadimi Ağalar İdrisoğlunun yeni quruluşu ilə müziqləşdirilmiş şəkildə tamaşaçılara təqdim olunmuşdur. Tamaşanın quruluşçu rəssamı Olqa Sabanova olmuşdur. Pyesin 80-ci illərdə televiziya tamaşası variantı hazırlanmış, çox təəssüf olsun ki, bu gün videolent əldə deyil. “Aycan” pyesinin ilk variantını 1960-ci ildə yazan sənətkar pyesin müxtəlif variantlarını hazırlamışdır. Bu variantlar əlyazma şəklində arxivdə qorunub saxlanır. İlk variantlarda hadisələr müxtəlif şəraitdə təsvir olunur.

Əsər Aycanın həyətdə futbol oynaması ilə başlayır. Aycan çox dəcəl, başqalarına zərər verən bir uşaqdır. Onun bacısı Gülyaz isə xeyirxah, insanlara kömək etməyi sevən, təbiəti qoruyan, gülləri qoruyub, onlara qulluq edən ağıllı bir qızıdır. Aycan bacısının bağçada gül əkdiyini görüb, əsəbiləşir. O, topla vurub bütün gülləri əzmək istəyir, o hətta bacısını da vurmaq istəyir. Bacısı Aycanı qanqala bənzədir. O, ziyanverici alağ kimi gülləri məhv etmək istəyir. Gülyaz qardaşına güllər haqqında oxumaq üçün bir kitab verir. Aycan kitabı könülsüz vərəqləyir, bu zaman o mürgüləyir və yatır. Hadisələr bundan sonra qərənfil, cobanvastığı, incicicəyi, qızılgül, sevincgülü kimi mübariz güllər və qanqal, pıtraq, çayır kimi ziyankar alaqlar arasında baş verir. Aycan balaca qanqala çevrilir, əlində toppuz ilə güllərin üzərinə hücum çəkir. Güllər çoxdur, balaca qanqal isə tək. O, əzəmətli qanqal ilə rastlaşır. O, bütün alağ otlarının sahibidir. Balaca qanqal ondan çəkinir. Pıtraq və çayır isə öz səhalarının əmri ilə gülləri tələyə salıb, məhv etmək istəyir. Cəbyas və incigülü zərif və qorxaqdır. Onların əksinə güllərin başçısı Qərənfil və Qızılgül isə mərd və mübarizdir. Qərənfil güllər üçün Sevincgülü toxumu gətir, Cəbyas isə onu əkib sulayır. Ziyankar alaqlar gülləri məhv etmək istəsələr də sonda özləri məğlub olur. Bu mübarizədə balaca qanqal ağır varalanır və məhv etmək istədiyi güllər onu sağaldır. Aycan vuxudan ayılır və o, tamamilə dəyişmişdir. Aycan öz səhvini anlayır. O, gülləri əkib-becərməkdə bacısına kömək edir. Aycan artıq nadinc əməllərindən əl çəkmişdir.

Balaca oxucu və tamaşaçıları güllərin timsalında xeyirlə sərin mübarizəsinə şahid olurlar. Sonda xeyir qələbə qazanır və uşaqlar başa düşür ki, pis əməllər insana ziyandan başqa bir şey gətirmir. Tamaşa beləliklə öyrədici sonluqla yekunlaşır. 1966-cı ildə qələmə aldığı “Cunquş” pyesi səkkiz səkillidir. Pyes öz mövzu və məzmununa görə həm uşaqların, həm də böyüklərin sevimli əsərinə çevrilmiş, mükafata layiq görülmüşdür, illərlə Azərbaycan uşaq teatrlarının səhnəsini bəzəmişdir. Xanım Əlibəylinin “Azərbaycan müəllimi” qəzetində yer alan “Uşaqlar üçün yazıram” adlı müsahibəsində “Cunquş” pyesi haqqında qeyd edirdi: “Mən Azərbaycan Kukla Teatrı üçün “Cunquş” adlı mənzum pyes yazmışam. Bu pyesdə uşaqların xeyirxahlığı, işgüzarlığı məsələsinə toxunmuşam. Əsərdə gördüyü işləri təmənnsiz icra edən Cunquş, kəlməbaşı “nə verərsən, bunu edim”, “nə verərsən, onu edim” deyənlər kimi obrazlar vardır. Mənim bu pyesim Qorki şəhərinin kukla teatrı tərəfindən də bəyənilib qəbul olunmuşdur” [1, s. 47].

“Cunquş” tamaşasının əsas qayəsi budur: insan lap uşaq yaşlarından xeyirxahlıq ruhunda tərbiyə olunmalıdır [2, s. 7]. Pyes 1980-ci ildə Azərbaycan Kukla Teatrında tamaşaya qoyulmuş, tamaşanın rejissoru T.Məhərrəmov idi. Bu tamaşada həm kuklalardan, həm də aktyorlardan istifadə edilmişdir. Xalq musiqilərindən seçilmiş ritmik parçalar “Cunquş” tamaşasının oynaqlığını, hadisələrin dinamikliyini artırmış, süxluğu gücləndirmişdir [2, s. 7].

“Gözəllər gözəli” [1985] iki hissəli nağıl-pyesdir. Pyes maraqlı bir səhnəvi xətdir. Əsər uşaqların sevinci haqqında həcmə kiçik bir məzmunla malikdir. Hadisələr bir meyvə bağında baş verir. Meyvələr öz aralarında mübahisə edib, özlərini övürlər. Bu mübahisədən istifadə edən meyvəqurdu onların hamısını ayrılıqda məhv etmək istəyir. Bu pyes bizə “güc birlikdədir” məsələni xətdir. Sonda səhvlərini anlayaraq meyvələr birlik olurlar və meyvəqurdu öz qurduğu tələyə düşüb məhv olur.

Biz bu gündən unudub,

Artıq lovğalıq.

Lovğalıqdır həyatda

Köhnəliyin qalıqı... [4, s. 143].

“Meyvələrin şahı” [1979] iki pərdəli nağıl pyesi uşaqların və sevincilərinə uyğun maraqlı bir əsərdir. Pyesdə hadisələr meyvələrin məhsul bayramına hazırlaşması ilə başlayır. “Sabah məhsul bayramıdır. Bütün meyvələr sabahkı bayrama hazırlıq görürlər. Səbnəmlərdə islanırlar, günəsin səfəqlərində dayanırlar. Meyvələrdən ən çox Nar, Heyva, Əncil və Alma həyəcan keçirir, onlar üstünlük qazanmağa çalışır” [5, s. 1].

Heyva, əncil, badımcan mənfəət surət, nar, alma, armud isə müsbət surət kimi verilmişdir. Alma bayramda narla rəqs edəcəkdir. Heyva bunu bilir və almanın narla rəqs etməsinə mane olmaq üçün almanın güllü yaylığını əncillə birlikdə oğurlayıb dərəyə atırlar. Bu planları baş tutmur, çünki çayda balıq tutan narın tilovuna balıq əvəzinə vaxıq ilisir, o almanın yaylığını geri qaytarır. Alma ilə nar çox yaxşı dostdurlar. Heyva Almanın bayrama gəlməsinə mane olmaq üçün faytoncu badımcandan kömək istəyir. Badımcan onlara kömək edir. O, almanı bayrama apararkən faytonu yıxır, alma diyərlənib armudun bağına düşür. Heyva isə almanın məclisə gəlmədiyini görüb nara yaxınlaşır və onunla rəqs edir. Alma gec də olsa bayrama gələ bilər. Bayramda meyvələr rəqs edən zaman gurultu eşidilir. Nar bu səsin münsiflərin ən böyüyünün: Günəsin səsi olduğunu deyir. Günəş meydana daxil olur, o meyvələrə müraciət edir və bununla da əsər yekunlaşır/ Günəş nara müraciətlə:

- Yaquət dənələrin, buz kimi sərin,

Sən şahısın bu gözəl meyvələrin.
Göydən fikir verdim mən, hamınıza,
Əncilə, hevvaya, sənə, qarpıza.
Mübahisə etməyin meyvələr, siz.
Hamınız həyatda cox dəyərlisiniz [5, s. 18].

“Nişanlı quş” [Şəfalı quş, Ağılı quş] [1985] pyesi iki pərdəli alleqorik pvesdir. Pvesin radio versiyası da hazırlanmışdır. Pves “Məşə həkimi” poemasının motivləri əsasında yazılmışdır. 1990-cı ildə qəlmə aldığı “Cırcıramaların rəqsi” adlı pvesini müəllif nə üçüncü yarımçıq saxlamışdır. Pvesin əlyazma variantı Azərbaycan Dövlət Milli Arxiv idarəsinin S.Mümtaz adına Ədəbiyyat və Mədəniyyət arxiv idarəsində 408-ci fondada saxlanılır.

ƏDƏBİYYAT

1. “Uşaqlar bizim ədalətimizdir”; “Uşaqlar səadətimizdir” radioda çıxışları. Avtoqraf, makina yazısı, düzəlişlə. ([1970]-ci il. 08 noyabr 2002-ci il) // Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi. Fond № 438, siyahı № 2, iş № 77, v-47
2. İsmayilov A. “Zvezda detstva”, T.Mahmud “Uşaq saflığı ilə”, A.Feyzullayeva “Ləpələrin nağılı” və s. məqalələr. Qəzetlərdən kəsiklər. (3 yanvar 1980-ci il. 21 aprel 2015-ci il) // Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi. Fond № 438, siyahı № 2, iş № 115. v-47
3. “Dovşanın ad günü” anşlaqla qarşılandı - FOTOLAR [Elektron resurs] / Xəlida Gəray, Musavat.com, Fotolar müəllifindir / Mədəniyyət iyul 3 2019: <https://musavat.com/news/dovsanin-ad-gunu-anslaqla-qarsilandi>
4. Əlibəyli X. Seçilmiş əsərləri. – II cildə, II c. Bakı: Azərpress, 2008, 239 s.
5. “Meyvələrin şahı” nağıl pyes. Cildlənmis. Makina yazısı, düzəlişlə. (1979) Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi. Fond № 438, siyahı № 2, iş № 51, v-18

Xanımana Əlibəylinin uşaq pyesləri

Xülasə

X. Əlibəylinin uşaqlar üçün yazdığı bir-birindən maraqlı, əyləncəli pyesləri vardır. Xanımana Əlibəyli «Dovşanın ad günü» pyesi eyni adlı poeması əsasında 1965-ci ildə yazılıb. Azərbaycan səhnəsində ən cox səhnələsdirilən uşaq pvesilərindən biri olmuşdur. “Aycan” pvesi güllərdən bəhs edən ən mükəmməl uşaq pvesidir. 1966-cı ildə qəlmə aldığı “Cunqus” pvesi səkkiz səkillidir. Pves öz mövzu və məzmununa görə həm uşaqların, həm də böyüklərin sevimli əsərinə çevrilmiş, mükafata laiq görülmüşdür. “Meyvələrin şahı” və “Gözəllər gözəli” nağıl-pyeslərdir. “Nisanlı quş” pvesi iki pərdəli alleqorik pvesdir. Pvesin radio versiyası da hazırlanmışdır. 1990-cı ildə qəlmə aldığı “Cırcıramaların rəqsi” adlı pvesi natamamdır. “Ləpələrin nağılı” pvesi “Mərcañqulu əfsanəsi” poemasının əsasında yazılıb. Poemadan fərqli olaraq pvesdə Qulunu uşaqılıqdan təsvir edilmir, onun Mərcañla tanış olmasından sonra baş verən hadisələrin təsviri verilir. “Kənd həkimi” pyesi avtobiografik səciyyəyə daşıyır. Pvesin əsas qəhrəmanı Yeganə Xanımana Əlibəylinin prototipidir.

Açar sözlər: uşaq pyesləri, Xanımana Əlibəyli, dostluq, sədaqət, estetik tərbiyə

Children's plays by Khanimana Alibeyli

Summary

There are some interesting and entertaining plays written by Kh. Alibeyli for children. Alibeyli's play "Rabbit's Birthday" was written in 1965 based on the poem of the same name. It was one of the most staged children's plays on the Azerbaijani stage. "Aycan" is the most perfect children's play about flowers. The play "Junqush" – “Dwarf” written in 1966, has eight acts. The play has become a favorite work of both children and adults due to its theme and content and was awarded. "The King of Fruits" and "Most Beautiful" are fairy tales. "The Engaged Bird" is a two-act allegorical play. A radio version of the play has also been developed. Her 1990 play "The Dance of the Dragonflies" is incomplete. The play "The Tale of the Kernels" is based on the poem "The Legend of Marjangu". Unlike the poem, the play does not depict the Gulu from childhood, but the events that took place after his acquaintance with Marjan. The play "Village Doctor" is autobiographical. The main character of the play is Yegana, a prototype of Khanimana Alibeyli.

Keywords: children's plays, Khanimana Alibeyli, friendship, loyalty, aesthetic upbringing

Детские пьесы Ханыманы Алибейли

Резюме

Ханымана Алибейли является автором многих интересных и занимательных пьес, написанных для детей. Пьеса Алибейли «День рождения кролика» была написана в 1965 году на основе одноименного стихотворения. Это был один из самых постановочных детских спектаклей на азербайджанской сцене. «Айджан» - самая совершенная детская пьеса о цветах. Пьеса «Гном», написанная в 1966 году состоит из восьми частей. Спектакль благодаря своей тематике и содержанию стал любимым произведением детей и взрослых и был награжден различными наградами. «Король фруктов» и «Самая красивая» - это сказки. «Помолвленная птица» - двухактная аллегорическая пьеса. Также разработана радиоверсия спектакля. Ее пьеса, написанная в 1990 году «Танец стрекоз» осталась не завершенной. Спектакль «Сказка зернышек» основана на стихотворении «Легенда о Марджангулу». В отличие от стихотворения, в пьесе изображен Кули не из детства, а события, произошедшие после его знакомства с Марджаном. Спектакль «Деревенский доктор» автобиографичен. Главный герой спектакля Егана – прототип самой Ханыманы Алибейли.

Ключевые слова: детские спектакли, Ханымана Алибейли, дружба, верность, эстетическое воспитание

RƏYÇİ: dos.S.Abbasova